

Birutė JASIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas

„VELNIO KĖDĖ“ (MITOLOGINIŲ PERSONAŽŲ APLINKA FRAZELOGIJOJE: NAMAI, SODYBA, BAŽNYČIA)

§ 1. Mintis parašyti šį darbą kilo netikėtai, gana savotiškais aplinkybėmis. Šio straipsnio autorei dialektologinėje ekspedicijoje su informantėmis begeriant arbatą, didelis, sunkus sidabrinis peilis su triukšmu nudardėjo ant grindų. Iš Kulių (Plungės raj.) kilusi informantė taip nusakė šį senamadišką daiktą: Tas peilis – *bieso perstekė, nuo prancūzo metų* (atseit, labai senas ir netikęs)! Šiame, rodos, trumpame sakinyje ji vykusiai pavartojo net kelis frazeologinius junginius, kurių nėra nei LKŽ, nei naujajame „Frazeologijos žodyne“ (2001). Tiesa, šiuose šaltiniuose randame ne vieną sinonimišką frazeologizmą su kintamaisiais komponentais. Štai kuliškių pasakymas *nuo prancūzo metų* „nuo senų senovės, nuo neatmenamų laikų“, FŽ duomenimis, turi šiuos sinonimiškus panašios reikšmės posakius: *nuo bimbalo metų* Ms, *nuo kerežos metų* rš, *iš kačių karo metų* Simon, *nuo makaro metų* Up, *nuo maro metų* Gs, *Žem, nuo milžinų metų* Brb, *nuo patapo metų* Dgl, *nuo pavietrės metų* Šl, *nuo tvano metų* Žem. Kaip matome, paprastai juose minimos seniai buvusios įsidėmėtinos nelaimės: karas, tvanas, maras, pavietrė. Mums rūpimas kuliškių pasakymas nuo išvardytųjų skiriasi tuo, kad jame įamžintas konkretus istorinis įvykis – Napoleono vadovaujamos prancūzų kariuomenės žygiavimas per Lietuvą XIX a. pradžioje, vadinamasis prancūzmetis. Frazeologizmo vidinė forma šiuo atveju fiksuoja situaciją, kažkada iš tiesų buvusią tikrovėje, ją tipizuoja ir paverčia tam tikru kalbos stereotipu, kuris yra sąlygotas kolektyvinės istorinės atminties, plg. (ČFJ 1991, 139).

§ 2. Etnolingvistiškai žiūrint, ypač įdomus kitas Kuliuose užrašytas posakis – *bieso perstekė* „didelis, gremėzdiškas, nedailus, nepatogus vartoti įrankis“. Pats žodis *perstekė* „įrankis žuvims nudurti, žeberklas“ Šll,

Užv, Vdk, Eig, Tl, Pln, Šv, Rsn, Kl, End – germanizmas, LKŽ duomenimis, žinomas iš šiaurės bei pietų žemaičių ploto. LKŽ bei FŽ randame ir daugiau panašios sandaros daiktavardinių frazeologinių junginių su įrankius reiškiančiais kintamaisiais komponentais, galinčių turėti įvairias reikšmes, pvz.: *velnio lazda* Ds, *velnio pagaikštis* Sln, Škn, *velnio pagalys* Švnc „nesugyvenamas žmogus, nesantaikos kurstytojas“, *velnio kriukis* Žd, *velnio menturis* Žd, *velnio grūstuovys* Žd „blogas žmogus, nedorėlis“, *velnio vėtyklė* Lkš „plevėsa, lengvabūdis“, *velnio kūlė* Ds „toks vandens augalas“, *velnio šluota* Ds „laumės šluota, amalas“.

§ 3. Natūraliai kyla klausimas, kiek ir kokių su mitinėmis būtybėmis susijusių daiktų ar reiškinių yra papuolę į frazeologiją ir kas tokiems posakiams būdinga. Aišku, kad šie frazeologiniai junginiai yra kultūriškai markiruoti dėl pačios savo leksinės sudėties – į juos įeinančių mitologinių personažų pavadinimų. Vadinasi, jie nagrinėtini platesniame folkloriniame bei etnologiniame kontekste, kuris pirmiausia reikalingas, norint susekti tokių posakių kilmę bei motyvaciją (plg. Telija 1999, 14). Tokių posakių visuma atspindi senas žmonių pažiūras į pasaulį ir sietina su mitologiniais vaizdiniais. Plačiau pasidomėjus frazeologizmais su mitinių būtybių pavadinimais, paaiškėjo, kad galima skirti kelias mus dominančių junginių leksines-semantines grupes: 1) frazeologizmus, susijusius su mitinių būtybių vartojamais socialinės sferos daiktais (darbo įrankiais, valgiu, gėrimu, apdaru, apavu, transporto priemonėmis, pastatais, interjero komponentais ir pan.); 2) posakius, kuriuose minimos šių būtybių kūno dalys; 3) frazeologinius junginius, kuriuose minimi vienaip ar kitaip su mitologiniais personažais susiję gyvūnai; 4) frazeologizmus, į kurių sudėtį įeina panašias funkcijas atliekančių augalų pavadinimai; 5) įvairius posakius, kuriuose minimi su mitinėmis būtybėmis susiję negyvosios gamtos daiktai bei reiškiniai.

§ 4. Pirmajai grupei priskirtini frazeologizmai *Dievo čebatai* Ds „basos kojos“, *raganos daro alų* Žg „nuo pievų kyla rūkas“, *važiuos pas Abraomą pančiakas džiovinti* KrvP (Al) „greitai mirs“, *Dievo pyragas* 1) „kalėdaitis, valgomas per Kūčių vakarienę“ Vb, 2) „komunija“ NdŽ, *Alijošius atvažiuoja su ratais* Prng „griaudžia“, *po velniui ragutelės, po žmo-*

gui grėblys Tvr „kiekvienam savo – pagal Jurgį ir kepurė“ ir pan. Būtina pabrėžti, kad ši leksinė-semantinė grupė itin gausi ir sudėtinga. Antrajai grupei priklauso posakiai *velnio skūra* Brž „nedorėlis, nenaudėlis“, *velnio plunksnos* Plt „plunksniniai debesys“, *laumės koja* Prk „ant tvarto durų piešiamas apsauginis pentagramos ženklas, rodantis, kad į vidų jau yra įėjusi laumė“, *Dievą stvarstyti už kojų* Vlk „itin sunkiai sirgti, mirtimi vaduotis“, *kaip iš perkūno rago ištrenktas* Šts „labai greitai“. Tai irgi pakankamai gausi ir spalvinga frazeologinių junginių grupė. Kiek mažiau lietuvių frazeologijoje randama mums rūpimų posakių su gyvūnų pavadinimais, pvz.: *avelė Dievo* Gs „žioplys, išsižiojėlis“, *kaip velnias gaidžio nekenčia* PPr 286 „labai nemėgsta“, *Marijos žuvelė* KlvK 75 „plekšnė (jūros žuvis)“, *laumės plaštakėlė* Sut „kandis“, *vištas gano pas Dievą* Ds „jau numirė“ ir pan. Panašios apimties yra ir frazeologinių junginių su augalų pavadinimais leksinė-semantinė grupė, pvz.: *Šmėkšo kaip laumė pupose* S. Dauk; *Dreba kaip epušė Judošiui pasikorus* KrvP (Ds); *velnio želmuo* Jrk 50 „tabakas“; *Jėzaus ronų žolės* Mit II 139 (Prk) „paprastoji jonažolė“. Rečiau mus dominančiuose posakiuose minimi negyvosios gamtos daiktai bei reiškiniai, pvz.: *Šaipos kaip velnias prieš debesį* Prl; *Skuba kaip biesai į Šatriją* Žr; *Jurgio rasa* Grv, Pls „Jurginių (balandžio 23 d.) ryto rasa“; *Gajus kaip ragana, kūdroje skęsti nenorėdama* KrvP (An).

§ 5. Aišku, kad kiekviena šių posakių grupių ar net didesnės grupės fragmentas nusipelno atskiro straipsnio. Šį kartą pasirinktas palyginti nedidelis frazeologizmų, kuriuose vienaip ar kitaip atsispindi mitologinių personažų gyvenamoji aplinka, pluoštas. Turimi galvoje tie frazeologiniai junginiai, į kuriuos drauge su mitinių būtybių pavadinimais įeina: 1) viešųjų ar privačių pastatų pavadinimai, 2) atskirų patalpų pavadinimai, 3) pastatų dalių bei namų interjero elementų pavadinimai, 4) baldų pavadinimai, 5) sodybos interjero komponentų pavadinimai, 6) bažnyčios interjero dalių bei apeiginių daiktų pavadinimai, 7) įvairių raštų, rašytinių dokumentų pavadinimai¹. Šiam darbui iš viso surinkta 119 tokio pobūdžio frazeologinių junginių. Jie rinkti iš šių svarbiausių

¹ Pastarieji posakiai čia nagrinėjami todėl, kad juose minimos realijos (metrikai, sutartis su Dievu ir pan.) glaudžiai siejasi su bažnyčia bei religiniais vaizdiniais.

šaltinių: „Lietuvių kalbos žodyno“ (LKŽ) I–XX t. (1941–2002), „Frazeologijos žodyno“ (FŽ 2001), „Lietuvių kalbos palyginimų žodyno“ (LKPŽ 1985), paremiologinio žodyno „Lietuvių patarlės ir priežodžiai“ I t. (LPP 2000). Toliau nuosekliai panagrinėsime kiekvieną mus dominančių frazeologizmų teminę grupę.

§ 6. Gana nemažą tokių posakių dalį sudaro frazeologiniai junginiai su įvairių viešųjų bei privačių pastatų arba statinių pavadinimais. Nurodytuose šaltiniuose rasti 23 tokie frazeologizmai, pvz.: *Dievo namai* „bažnyčia“ (daug kur Lietuvoje); *velnio namai* Simon „smuklė“; *Dievo klėtis* Kp „kalėjimas“; *Laumė ragana pirtį kūrena – vanosis* Kp „sakoma pamačius vaivorykštę“; *Velniai pirtin eina* Grv „pučia stiprus vėjas“; *Pūkščia kaip velnias po pirčiai* Zr; *Ko čia brazdinies kaip kildišas* (velnias) *po jaują?! Šl*; *Blaškos it laumė po jaują* VP 9; *Ir puldinės kaip velnias jaujos degti* Užv; *Lakstai kaip kipšas po jaują* VP 28; *Iššoko kaip angelas iš jaujo* (staiga, netikėtai) Prng; *Atdarė Dievas savo daržinę* Grg „pavasarių atsirado šviežios žolės gyvuliams“; *Nuo Jurgio* (balandžio 23 d.) *Dievas daržinę atidaro* LTS V 339 (Ign); *Balandžiui atėjus Viešpats atidaro savo stoginę* KrvP (žemaičiai); *šalinėse Jurgis sėdi* Vrn „pavasarių baigiasi pašaras“; *kaip po Dievo salošium* (pašiūre, t. y. ramiai, gerai gyvena) Vs; *Ankšta kaip velniui bažnyčioj* KrvP (Nmn); *Gaus kaip pas velnių dovanų bažnyčiai statyti* KrvP (Rtn) „nieko negaus“; *Lygu biesas bažnyčioje tūlei* Slnt „apie besitrainiojantį dėl skaičiaus, dėl kompanijos“; *velnių špitolė* Varn „nedorėlių namai“; *Susirinko jaunimo kaip velnių Šarkės dvare* (labai daug) Skd; *kaip laumės laužas* (apleistas, griūvantis pastatas) Pvn „labai netvarkingas“; *Dievo tiltas* Ds, Dglš, Dbk „ledas“.

§ 7. Iš nurodytų pavyzdžių matyti, kad mus dominančiuose frazeologiniuose junginiuose minimi ne tik praktiškai visi svarbiausi kaimo sodybos pastatai (*namai* „gyvenamoji troba, pirkia“, *klėtis* „pastatas grūdams bei įvairiems daiktams laikyti“, *jauja* „pastatas javams kulti, linams džiovinti“, *pirtis* „pastatas, kuriame prausiamasi, džiovinami linai“, *daržinė, šalinė, stoginė, salošius* „įvairūs pastatai šienui ir kitokiam pašarui sukrauti“), bet ir viešieji pastatai ar statiniai (*bažnyčia* „maldos namai“, *dvaras* „prabangus, paprastai aukštuomenei priklaus-

santis pastatas ar sodyba“, *špitolė* „parapijos išlaikoma neturtėlių prieglauda“, *tiltas* „statinys, jungiantis du upės ar daubos krantus“). Kai kurie daiktavardiniai frazeologizmai, kurių pagrindinis žodis – pastato pavadinimas, o priklausomasis žodis – mitinės būtybės pavadinimas, suponuoja mintį, kad tie pastatai priklauso tokiai būtybei arba yra jos pastatyti, pvz.: *Dievo namai, velnio namai, Dievo klėtis, laumės laužas, velnių špitolė, Dievo tiltas*. Šiuo požiūriu panašūs ir kai kurie kitokios struktūros posakiai, pvz.: *Dievas daržinę atidaro, kaip po Dievo salošium, Viešpats atidaro savo stoginę*. Kituose frazeologizmuose minimi atskiram žmogui ar visai bendruomenei priklausantys pastatai, kuriuose mitinės būtybės nuolatos gyvena, rodosi ar veikia, pvz.: *Blaškos it laumė po jaują; Velniai pirtin eina; Ankšta kaip velniui bažnyčioj; Susirinko jaunimo kaip velnių Šarkės dvare*².

§ 8. Apie tai, kad įvairūs mitologiniai personažai gali turėti, valdyti pastatus, būti namų ar sodybos šeimininkai, žinome pirmiausia iš pasakojamojo folkloro tekstų. Štai pasakymo *velnio namai* „karčiama“ vidinė forma pasakojamosios tautosakos tekstuose (sakmėse, pasakose) gali būti vartojama ir kaip laisvasis junginys. Iš jų sužinome, kad velnias turi namus ir šeimą, kad tie namai – pekla, pvz.: Po kiekvienu didesniu akmeniu velnias turi namus ir žmoną TDr III 158 (Kbr)³; Velnias pavogęs vieną akmenį. Pavogtą akmenį įdėjęs savo gryčios pamatan LTs IV 525; O tas ponas tai buvo velnias, o tie namai – pekla VV 395 (Br)⁴. Mus dominančio frazeologizmo reikšmė „karčiama“, atsiradusi metaforizacijos būdu, rodo prastą visuomenės požiūrį į tokias įstaigas. Iš tiesų, XVIII–XIX a. gyvensenos etnologiniai tyrimai rodo, kad karčiamos tada turėjo itin prastą šlovę ne tik dėl to, kad jose buvo girtaujama, bet ir dėl itin glaudžių ryšių su kriminaliniu pasau-

² Čia turimas galvoje konkretus dvaras netoli Skuodo. Apie frazeologinius junginius su konkrečių vietovių pavadinimais žr. Barauskaitė 1982, 41.

³ Velnia, gyvenantį namuose su šeima, samdantį darbininkus, matome ir rusų folklore, žr. Dal' 1996, 406.

⁴ Lietuvių tautosakoje pragaras kartais įsivaizduojamas kaip degantys namai (Vėlius 1987, 63).

liu⁵. Panašiai greičiausiai bus susiformavusi ir pasakymo *velnių špitolė* „nedorėlių namai“ perkeltinė reikšmė: prieglaudos ir jų elgetaujantys gyventojai, priklausantys pačiam žemiausiam visuomenės sluoksniui, aukšto statuso negalėjo turėti⁶.

§ 9. Tuo tarpu frazeologiniai junginiai *Dievo namai*⁷, *Dievo klėtis*, *atdarė Dievas savo daržinę*, surinkti į vieną pluoštą, rodo mums Dievą kaip ištisos sodybos šeimininką. Tokią sodybą matome, pavyzdžiui, plačiai Lietuvoje žinomos pasakos apie lipimą pupa į dangų įvairiuose variantuose. Dievas paeiliui apnakvina svečius skirtinguose sodybos pastatuose (kluone, klėtyje), drausdamas liesti visokius ten esančius daiktus, pvz.: Pasigailėjo Dievas ir leido juos svirnan, davė lovą Mrk. Dievo klėtį randame ir latvių folklore (Š m i t a s 2004, 23). Apskritai, klėtį – nuošaliau stovintį pastatą mėgsta ir kiti mitologiniai personažai, pvz.: Žmonės šneką, jog ant jo klėties aitvars esąs LP II 236 (Maž. Lietuva); Dar žmonės sako, kad giltinė gyvena svirne po balkiu Šd. Prisimintina, kad klėtis senovėje buvo svarbių šeimos apeigų (vestuvių, krikštynų, laidotuvių) vieta (D u n d u l i e n ė 1982, 117).

§ 10. Įvairūs artimos reikšmės pasakymai, kuriuose minima Dievo daržinė, Dievo stoginė, Dievo salošius ir pan. sietini su gyvulių išginiu mu pavasarį ant šviežios žolės, kas daug reiškė žemdirbiui, iškentusiam

⁵ Tais laikais įvairiausi plėšikai bei valkatos leido laiką karčiamose. Čia jie gyveno savaitėmis: gėrė, lošė kortomis ir kauliukais, pardavinėjo vogtus daiktus, kūrė naujus „verslo“ planus. Karčiama buvo savotiška jų gyvenimo ašis (P r a s p a l i a u s k i e n ė 2000, 106).

⁶ Špitolės Lietuvoje imta steigti nuo XVI a., pirmiausia miestuose. Jos būdavo šalia bažnyčios ir kapų. Čia gyveno nusenę vieniši žmonės, luošiai. Elgetos skalbė, šlavė bažnyčią, skambino varpais, giedojo. Maistu špitolės šelpė parapijiečiai, bet pagrindinis pajamų šaltinis buvo elgetystė. Visuomenėje vyravo prieštaringas požiūris į elgetas. Iš vienos pusės, turime folkloro personažą Dievą senelį, kuris gelbsti, moko ir baudžia žmones. Kita vertus, elgetos būdavo nemėgstami dėl sukčiavimo, apsimitinėjimo ir visokių prasižengimų, plg. (P r a s p a l i a u s k i e n ė 2000, 44t.).

⁷ Dievo namai ir sodyba dažnai minimi latvių tautosakoje. Čia, pavyzdžiui, matome Vėjo motę (Vėja mātē), šluojančią Dievo namą ir mėnesėlio kamarėlį: Dieva namu slaucidama, Mėnėstiņa istabiņu (Š m i t a s 2004, 37). Rusų folklore pasitaikantys panašūs vaizdiniai atspindi krikščioniškų ir pagoniškų elementų mišinį, pvz.: Небо – терем бо-жий; звезды – окна, откуда ангелы смотрят (D a l' 1989, 256).

sunkią žiemą. Semantiškai tokie frazeologiniai junginiai kaip *atdare Dievas savo daržinę* ar *Viešpats atidaro savo stoginę* „gyvuliai sulaukė šviežio pašaro“ (vadinasi, žmogui jų daugiau nebereikia šerti šienų, paprastai laikomu daržinėje ar stoginėje) labai artimi posakiams *Dievo čebatai* Ds „basos kojos“, *švento Jono batai* Šts „basas“, *su Ievos marškiniais* Glv „nuoga“, *Dievo tiltas* Ds, Dglš „ledas“. Vieni jų nusako natūralią žmogaus būseną, kiti – savaimę, be žmogaus pagalbos, vadinasi, dvasioms įsikišus atsiradusį daiktą arba reiškinį. Čionai priderėtų aptarti ir Varėnoje užrašytą frazeologizmą *šalinėse Jurgis sėdi*, kuris reiškia pavasarį besibaigiantį pašarą. Šv. Jurgis, kurio šventė, dar vadinta Jurginėmis, minima balandžio 23 d., tradiciškai laikomas gyvulių globėju. Ankstyvą pavasarį jo prašoma, kad atidarytų daržines, kad gyvuliai greičiau išeitų ant žolės, plg. LKŠ 165 (Grk).

§ 11. Kitas dialektinėje frazeologijoje dažnai minimas kaimo sodybos pastatas, kuriame lankosi mitologiniai personažai, yra pirtis. Nesunku susekti motyvaciją gražaus kupiškėnų frazeologizmo *laumė ragana pirtį kūrena* – *vanosis*, vartojamo pamačius vaivorykštę: čia su mitologine būtybe siejamas optinis atmosferos reiškinys. Daug kur Lietuvoje populiarus posakis *laumės juosta* „vaivorykštė“ labiau pabrėžia audeklą primenančią vaivorykštės formą, o mums rūpimas kupiškėnų pasakymas – jos ryškumą bei mirgėjimą, kurį metaforiškai nesunku susieti su ugnimi. Pastaroji kelia asociaciją su tam tikru mitinės būtybės veiksmu – pirties kūrenimu, vadinasi, čia turime tipišką „etiologinį“ posakį, kuriame savotiškai aiškinamasi įdomaus atmosferos reiškinio prigimtis⁸. Tradicinėje lietuvių kultūroje laumės – didelės pirties mėgėjos ir nuolatinės jos lankytojos, pvz.: *Laumės prausės pirtin* Kb; *Tos laumės pradėjo ten skalbt drapanas ir pirty pertis* OPS 169 (Br).

§ 12. Vėlesniuose sakmių bei pasakų tekstuose jas pakeičia kita populiarai mitologinė būtybė – velnias. Baltarusijos saloje Gervėčiuose

⁸ Dažniau pasitaiko panašios struktūros frazeologizmų, reiškiančių ne vaivorykštę, bet nuo pievų kylantį rūką, pvz.: *Laumės večerė* (vakarienė) *verda* Kl; *Zuikiai šnapšė verda* (degtinė varo) End; *Zuikiai pirtį kūrena* Trk ir pan. Taigi, rūkas esąs kokio mitologinio ar zoomorfinio personažo kūrenamos krosnies dūmai.

užrašytas posakis *Velniai pirtin eina* „pučia stiprus vėjas“ suponuoja mintį, kad ir čia mitologinis personažas yra įspūdingo atmosferos reiškinio kaltininkas. Pirtis – nuolatinė velnių rodomosi vieta: čia jie ne tik prausiasi, bet ir groja, šokdina per ilgai užsibuvusias merginas, pvz.: Priėjo pilna pirtis velnių, pradėjo grajyt TDr IV 280 (Mrc); Velnias, atėjęs į pirtį, ją vadinęs šokt ŠLP 109 (Grz). Velnio ryšys su pirtimi plačiai atsispindi ir smulkiosios tautosakos tekstuose, kaip antai: Neik su velniu pirtin – be [v]antos išvanos Klt; Įsileisk velnią į pirtį – tuoj užlips ir ant plautų LTs V 273 (Trgn); Bagoto širdis – velnio pirtis KrvP (Mrs). Pirtis domina dvasias kaip nuošalus, tamsus, retai lankomas pastatas. Etnologų teigimu, tai visų seniausias pastatas su krosnimi, kur greičiausiai gyventa žiemos metu, o vėliau vienur džiovinti javai, o kitur praustasi (plg. Dundulienė 1982, 121)⁹.

§ 13. Turime pluoštelį frazeologinių junginių, kuriuose atsispindi tradicinei kaimo kultūrai būdingas dvasių pasaulio atstovų ryšys su bene didžiausiu sodybos pastatu – jauja, pvz.: *Ko čia brazdines kaip kildišas po jaują?!*; *Blaškos it laumė po jaują*; *Ir puldinės kaip velnias jaujos degti*; *Lakstai kaip kipšas po jaują*; *Iššoko kaip angelas iš jaujo*¹⁰. Šie tradiciniai palyginimai atsiradę ne tuščioje vietoje: jaujose veikia piktosios jėgos, nutinka įvairios tamsios, kraupios istorijos. Štai tipiška jaujos ir pirties charakteristika iš šiaurės Lietuvos: Jaujose girdėtis jau daugel pakištų po pečium ir iškeptų, pirtyse taipogi po vieną pasilikusį nužudo ŠLSA 279 (Grz). Tokių baisumų kaltininkai, aišku, mitinės būtybės, naktimis šeimininkaujančios, triukšmaujančios didžiuliam, erdviame pastate, pvz.: Jis pasisakė meškininkui, kad jaujoj kažkas

⁹ Latvių liaudies dainose minima Laimos pirtis: čia ji globoja gimdančias moteris (Šmitas 2004, 50). Pirtyse gyvena baltarusių лазник (Nikiforovskij 1907, 60), rusų банный ar баенник, moteriškos būtybės обдериха, шишига SD I 137–138. Apie pirtį ir joje gyvenančias dvasias smulkiojoje tautosakoje žr., pvz., TFNO 243–248. Slavamams tai nešvari vieta, kur laikosi piktos būtybės. Čia ir elgiamasi atsargiai: negalima garsiai kalbėti, keiktis, girtis, juoktis, nevartojami šventinti daiktai. Kaip ir lietuviams, slavams pirtis – tradicinė įvairių būrimų vieta SD I 140.

¹⁰ Čia turime tipišką eufemistinės substitucijos atvejį: aišku, kad jauja – tradicinė velnio vieta. Plačiau apie šį reiškinį žr. Jasiūnaitė 2005, 113t.

kulia javus naktimis LD 82 (Dkšt); Pabuę jaujoj, ragana su velniu kažkur išėjo LD 85 (Ut); Ten jaujoje velnių esą LD 86 (Brž); Velniukas kūrendavo jaują Dgč.

§ 14. Ne veltui žymus žemaičių etninės kultūros tyrinėtojas Ignas Končius teigia, kad iš pastatų dvasios labiausiai mėgstančios jaują, pirtį. Čia retai tesilanko žmonės – joms ramu (Končius 1996, 263). Tas pats pasakytina ir apie apleistus pastatus: ši jų ypatybė įamžinta Pavandenėje užrašytame žemaičių pasakyme Viską reikia apveizėt – nelaikysi *kaip laumės laužą*, t. y. negali būti nesusitvarkęs, apsileidęs, plg. *laužas* „sena, sukrypusi troba, lūšna“ Krsn, Lš, Arm, Vž, Ant¹¹. Vis dėlto jos nevengia ir prašmatnių, žmonių dažnai lankomų pastatų – bažnyčios, dvaro, pvz.: *Ankšta kaip velniui bažnyčioj; Lygu biesas bažnyčioje tūlei; Susirinko jaunimo kaip velnių Šarkės dvare*. Žemaitijoje visiems žinoma, kad, anot Juškos žodyno, Biesas eita į bažnyčią *dėl tūlės* J, t. y. pasistumdyti, plg. *tūlė* Lž, Mžk, Slnt, Šv, End „daugybė, būrys“; *dėl tūlės* Grg, Šl, Plt, Šts „dėl skaičiaus, dėl kompanijos, dėl akių“. Siužetai apie užkeiktus dvarus, kuriuose vaidenasi piktosios dvasios, paplitę visoje Lietuvoje, pvz.: Atėjo naktis – velnių prikaukė pilnas dvaras LP I 88 (Nm); Kaip tik atėjo naktis, prigužė pilni [dvaro] pakajai velnių OPS 335 (Br). Ar vaidenosi Šarkės dvare netoli Skuodo, deja, negalime pasakyti.

§ 15. Paskutinis etnolingvistui tikrai įdomus šios leksinės-semantinės grupės pasakymas yra iš rytų aukštaičių uteniškių bei vilniškių ploto (Dusetos, Debeikiai, Daugėliškis) užrašytas *Dievo tiltas* „ledas“: Jau *Dievo tiltas* per Šventąją Dbk. Šio daiktavardinio frazeologizmo reikšmės perkėlimo logika aiški: ledas iš tiesų yra savotiškas tiltas, atsiradęs be žmogaus pagalbos, vadinasi, jo statytojas gali būti antgamtinė būtybė, mūsų atveju – Dievas. Tautosakos tekstuose matome ir daugiau tokio tilto statytojų: pirmiausia tai vėjas ir šaltis – personifikuotos

¹¹ Įspūdingą raganos trobelę ant vištos kojėlės matome rusų tautosakoje: *чугунная избушка на курьих ножках* PŽRF 61, plg. dar SD II 68. Ir pati ragana kartais vadinama *баба-яга* – *куриная нога*. Vištos kojėlės šiuo atveju sietinos su chtoniškosiomis jėgomis.

stichinės gamtos jėgos. Jų statytus tiltus randame mįslėse, pvz.: Vienas brolis kalnus pusto, kitas brolis tiltus kloja (vėjas ir šaltis) Slk; Be rankų, be kirvio pastatė tiltą (šaltis) Jrg (Pn). Tarp sudėtinių tikrinių pavadinimų¹² randame ir *Velnio tiltą* – taip vadinti garsūs Nemuno slenksčiai ties Rumšiškėmis: velnias pastatęs šį tiltą¹³, norėdamas vesti gražią merginą, plg. VV 489. Archajiškuose tikėjimuose, susijusiuose su perkūnu, matome ne žemės, bet dangaus tiltą, kuriuo važinėja mitinės būtybės. Perkūnijos griausmas esąs jų ratų dardėjimas, pvz.: Kai griaudžia, Dievas per dangaus tiltą važinėja TDr III 176 (Kbr); Perkūnas tai yra žilas senis. Jis visada sėdi geležiniuose ratuose ir važinėja per geležinius tiltus TDr III 167 (Pln). Galų gale, tiltas – pati tikroji vaiduoklių, baidymų vieta, plg.: Rado ant tilto stovint tokį ponaitį VV 421 (Brt); Pamačiau tris juodus vyrus ant tilto stovinčius ir iš gerklių liepsną einančią JB IV 83 (Brt); Kai tik eini per tiltą, vis girdi: ai, ai, gelbėk (K o n č i u s 1996, 246). Tradicinėje kultūroje tiltas simbolizuoja šio ir ano pasaulio ryšį, perėjimą iš vieno laiko į kitą (Z a v j a l o v a 1998, 155; MNM II 176–177)¹⁴. Tokia tilto simbolika dažna ir kalbos stereotipuose, dialektinėje frazeologijoje, pvz.: *prie tiltui* Švnc „greitai, netrukus“, *galas tilto matyt* Srj „gyvenimas baigiasi“ ir pan.

§ 16. Kita mus dominančių frazeologizmų leksinė-semantinė grupė – tai junginiai, į kuriuos įeina įvairūs patalpų pavadinimai. Dėl tam tikrų etninei kultūrai būdingų vaizdinių patalpomis laikysime ir tokias mitinių būtybių buveines, kaip dangus, pekla (pragaras) ir čysčius (skaistrykla), nors čia tiktų ir erdvės ar lokuso terminas. Šiai grupei

¹² Tokie demonologiniai pavadinimai dažnai siejami su tam tikrais siužetais. Antai, apie didelį akmenį, esantį Rudžiuose (Rokiškio raj.), vadinamą *Velnio pirtimi*, pasakojama: Pažiūrėjo pro skylę tan akmenin – velniai kad vanojas su [v]antom, kad vanojas (V a i t k e v i č i u s 2003, 73).

¹³ Rusų pasakose ledo tiltą per marias pastato slibinas, pvz.: Змей только дунул, и сделался по морю ледяной мост PŽRF 41. Velnias, nešiojantis žmogų per tiltus, pasitaiko ir smulkiosios tautosakos tekstuose, pvz.: Черт ли нес на худой на мост (Dal' 1989, 418).

¹⁴ Štai dainuojamojoje tautosakoje tiltas gali reikšti žmogaus statuso pasikeitimą. Lietuvių liaudies dainose aliuizija į vedybas nuolat reiškia tilto statybos idėja (S t u n d ž e n e 2005, 315).

priklauso 22 įvairiuose šaltiniuose rasti posakiai, pvz.: *Daužykis kaip velnias po kamarą* KrvP (Krž); *Baldos kaip Judošius po kaulinyčių* LPP I 338; *Brazdėk čia kaip piktasis po kaulinyčių!* Vvr; *Raba kaip vel[nia]s po kaulinyčių* Sd; Jam pasirodė, jog kelias valandas sugaišo toje *raganų virtuvėje* M. Katil; *Pluša kaip velnias po peklą* Btg; *Baladojasi kaip velnias peklon* KrvP (Ndz); *Daužos kaip velnias po peklą* Btg; *Beldžias kai Morkus po peklą* Krn; *Ir daužosi kaip Morkus po peklą velnius baidydamas* KrvP; *Baladojas kaip Morkus po peklą* Švn; *Apsiriko kaip velnias, šventą Morkų peklon įsikvietęs* KrvP (Al); *Cypia kaip griešnos dūšios pekloj* KrvP (Krž); *Ko važiuoji kaip velnias, peklą uždegęs* (greitai)?! Žvr; *Ko teip skubi kaip velnias peklos gesinti?* Slnt; *Karvė parlėkė lyg velnias iš peklos* (greitai) Rd; *Ko taip užsidegei kaip velnias peklą degti?!* Užv; *Ka peklai pamatus dėjo*, tuokart aš gimiau Yl „labai seniai“; Tos mergos, *kai peklą statė*, buvo ir tebėra (labai senos) Erž; *Ir dejuoja kaip griešna dūšia čysčiuje* KrvP (Krž); *Grūdasi kaip dūšios dangun* KrvP (Sd).

§ 17. Pažymėtina, kad daugelis mus dominančių frazeologinių junginių yra vadinamieji veiksmožodiniai palyginimai, į kurių sudėtį įeina veiksmožodžiai, reiškiantys veiksmus, kurie gali sukelti įvairius garsus. Dvasios *daužosi, baldosi, brazda, raba, baladojasi, beldžiasi, cypia, dejuoja*. Tokie veiksmai mitinėms būtybėms labai būdingi: kartais jie tėra vienintelis jų buvimo įrodymas. Anot rusų etnolingvistės L. Vinogradovos (2000, 119), akustiniai elgesio stereotipai – vieni svarbiausių požymių, būdingų mitologiniams personažams. Mūsų atveju tokie dvasių veiksmai yra netiesioginis įrodymas, kad dangus ir pekla šios grupės pavyzdžiuose yra būtent patalpos: norint baladotis ar daužytis, reikia turėti kur. Esama ir kitų įrodymų: 1) kai kuriuose frazeologizmuose minimos konkrečios realijos, 2) į kai kurių posakių sudėtį įeinančios prielinksninės konstrukcijos. Štai ylakiškis informantas sakosi gimęs, *ka peklai pamatus dėjo* „labai seniai“, o tai suponuoja mintį, kad pekla buvo statoma. Eržvilke užrašytame frazeologizme taip tiesiai ir sakoma: mergos buvo, *kai peklą statė*. Kita vertus, sakoma, kad dvasios *pluša po peklą, daužosi po peklą, baladojasi po peklą*, tarsi pekla turėtų kietas sienas, lubas ar grindis. Pragaras, rodos, nėra materialaus

pasaulio objektas, tačiau jam būdingi tam tikri matmenys, struktūra, konsistencija ir pan. Kognityvinėje lingvistikoje priimta panašiais atvejais vartoti konceptualiosios metaforos sąvoką. Mūsų atveju konceptualioji metafora *pekla – patalpa ar pastatas* suponuoja lyginamųjų frazeologizmų *Pluša kaip velnias po peklą; Baladojas kaip Morkus po peklą; Daužos kaip velnias po peklą* ir pan. atsiradimą¹⁵. Folkloro tekstuose iš tiesų netrūksta informacijos, kad pragaras – tai namai, dvaras, kuriame esama atskirų kambarių (stacijų), o dangus kartais pusiau humoristiškai įsivaizduojamas kaip kokia jauja, kurioje minami linai, pvz.: Dievas pastatė namus po žeme, kuriuos praminė pekla JB I 203 (Mrj); Įvažiavo į tokį dvarą, kuriame buvo raudona šviesa, o tai mat ten buvo pekla LPĮ III 57 (Nm); Pekloje teipgi jam davė vieną staciją LP I 108 (Br); Įlindau aš pro tą skylę į dangų, žiūriu – pono Dievo talka linus mina LPĮ II (Kn). Naujaisiais laikais pragaras kartais piešiamas kaip kokia linksmybių pilna modernaus restorano salė, kuriai nė iš tolo neprilygsta nuobodus dangus, kur vis giedama ir meldžiamasi¹⁶.

§ 18. Posakiai *Beldžias kai Morkus po peklą; Baladojas kaip Morkus po peklą* ir pan. yra nelietuviškos kilmės, plg. lenkų *Źłucze się jak Marek po pieklicie*. Manoma, kad šis pasakymas atsiradęs iš seno vaidinimo-dialogo „Girtuoklio Morkaus nuotykių“. Girtuoklis patenka į pragarą ir blaškosi tenai (G r i g a s 1987, 358). Kai kuriuose frazeologizmuose minimi konkretūs patalpų pavadinimai: *kamara, virtuvė, kaulinyčia*. Pastarasis žodis dabar retai bevartojamas. Anksčiau *kaulyčia* Prng, Vks, Brs, Slnt, Trk, Źd arba *kaulinyčia* Źskn, J, Vvr, Bgt, Kl vadinta dėžė numirėlių

¹⁵ Plačiau apie šią tyrinėjimo metodiką žr. R a c e v i č i ū t ė 2002, 52t.

¹⁶ Neiškenčiu nepacitavusi šio puikaus teksto: Sako, mirė žmogus. Nuėjo pas šv. Petrą i prašos į dangų. Petras įleidė. Visur šviesu, šilta, gerai, visi gieda, meldžias. Teip jam nuobodu pasidarė. Dangaus grindys stiklinės ir jis mato, kad apačio[je] duoda, trenkia, grajija, šoka. Stalai valgiais apkrauti, o mergų gražumas. Jis i sako šv. Petru, kas čia per salė, kur teip linksma. Šv. Petras paaiškino, kad čia pragaras. Źmogaus dūšia i sako, leisk mane į pragarą, ten smagiau – danguj labai nuobodu. Petras atrakino dangaus vartus, ale įspėjo: išeit gali, ale sugrįžt – ne. Źmogaus dūšia sutiko i išėjo. Nuėjo į pragarą, o ten velniai su šakėm griebė i į smalą. Źmogaus dūšia rėkia, prašos į tą salę, kur muzika, arielka i mergos. Velniai jam i atsakė: „Čia reklama!“ MŹenkl 87 (Šd).

kaulams sudėti ar patalpa jiems laikyti¹⁷. Frazeologinis junginys *raganų virtuvė* man žinomas tik iš M. Katiliškio raštų: taip kaimietis apibūdina visokiais kvapais prakvėpusią, įtartiną buteliukų pilną vaistinę. Tarminėje šnekamojoje kalboje posakis neužfiksuotas, vadinasi, jis gali būti ir knyginės kilmės. Apskritai, šios grupės pasakymai daugiausiai susiję su krikščionybės realijomis ir veikiausiai neseni.

§ 19. Toliau panagrinėsime frazeologinius junginius, kuriuose minimos pastatų dalys bei įvairūs namų interjero komponentai¹⁸. Tai pati gausiausia mus dominančių faktų grupė. Jai priklauso 32 įvairiuose šaltiniuose užfiksuoti posakiai, pvz.: *Gera kaip už Dievo durų* KrvP (Ds); *Aš tave pekloj už devintų durelių rasiu* LTR „vis tiek atsilyginsiu už blogą“; *Gyvena kaip už Dievo durų* Vj „labai gerai“; *Dreba kai par Ponadievo slenkstį lipdamas* LTR (Vdk); *dangaus slenkščių nebaldysi* LzP „naudos neturėsi“; *Spyrė Dievui į langą* LPP I 563 (Msn) „šaudamas nepataikė“; *Dievui į langus* „netaikliai, pro šalį“ Mrj; *peklo priešiki iki langų* Grg „būti nubaustam už blogus darbus“; *Prišiksi peklo – per langus dribs* End „būsi nubaustas po mirties“; *peklos balkiai matyti* KrvP (Vlkv) „sakoma apie liesą, skystą viralą“; *Ir pas velnią ant kamino išbūsi* LTs V 173 (Všk) „kaip nors ištersi, iškentėsi“; *Gera kaip po Dievo dangčiu* (stogu) KrvP (Ds); *Tik kad ėjo, tai kaip velnias per pašermenį* Jnšk „labai greitai, smarkiai“; *Ažu tokio vyro – kaip aš Dievo pečiaus* Ds „saugu, ramu“; *kaip pas Dievą už pečiaus* Kt; *Ata ta ta šiulta kap an Dievo pečiaus* Grv I 113; *kaip už Dievo pečiaus kojas bešylaudami* Mrc „labai gerai“; *Gyvena kaip Adomas su Ieva už pečiaus pas Dievą* KrvP (Mrk) „labai gerai“; *Pampsosi tu munie kaip velnias pry pečiaus!* Darbo imkis! Vvr; *Jau eis pas Abraomą pečiaus kurstyti* LPP I 90 (Grk) „greitai mirs“; *Lekia kaip Ancikristas su pečium* LPP I 181 (Pnd) „labai greitai“;

¹⁷ I. Končias (1996, 149) teigimu, tai būta tam tikro pastato šventoriuje, kuriame laikinai pabūdavo numirėlis, nes šventą dieną laidoti buvo nepriimta. Kaulinyčioje laikydavo morynas numirėliams nešioti, procesijų žibintus, vėliavas, senus šventuosius. Aišku, tai gana romantiška, su piktomis dvasiomis susijusi vieta.

¹⁸ Šis terminas pasiskolintas iš A. Keturkos (1987, 9) monografijos apie tradicinius lietuvių baldus bei jų puošybą. Interjero elementais ar komponentais autorius vadina ne tik baldus, bet ir audinius, skirtus kambariui papuošti, krosnis bei kitą namų įrangą.

Be Dievo gyvensi – *velniu[i] krosnį kūrensi* LPP I 513 (Srij) „prisidėsi prie blogio gausinimo“; *laumė pečių kūrena* Tvr „kyla rūkas“; *Rūksta it laumės kūrenama krosnis* PPr 289; *Gera kaip pas Dievą užkrosnyje* Mrj; Gera buvo mano motinytė, tik už vyro išrinkimą *lai ją Dievas užpečky palaiko* (kiek nubaudžia) Ps; *kaip prie pono Dievo užkrosnyje* Žem „labai gerai“; *kaip prie pono Dievo užpečinėj* Plt „labai jauku“; *sėda kaip vel[nia]s užpečkė[je]* Trk „išsiplėtęs, išsikėtęs nevietoje“; *velnio užpečkyje* rš. „labai toli“; *I prisistatė kaip velnias pri gražio abrozo* (švento paveikslu) Krž; *bieso abrozėliai* „kortos“ Žem.

§ 20. Kaip matome, šis gausus ir margas kalbos stereotipų pluoštas fiksuoja svarbią kultūrinę informaciją: dangaus bei pragaro gyventojų buveinės turi duris, langus, slenksčius, balkius, stogus, krosnis, užkrosnius ir pan. Durys tradicinėje etninėje kaimo kultūroje paprastai simbolizuoja tam tikrą ribą, paslaptinę dviejų pasaulių susidūrimą, plg. SD II 25. Dažniausiai pasakojamojo folkloro tekstuose pro dangaus ar pragaro duris vaikšto jau mirusių žmonių sielos, pvz.: *Atidaręs [dangaus] duris šventas Petras, tą poną ir įleidęs* ŠLSA 162 (Grz); *Nuėjo [vėlė] pas dangaus duris, tykojo, tykojo, kol šventas Petras atsitraukė nuo durų* LP II 65 (Srd); *Licipierius ir visi velniai užrakino peklos duris* LP II 87 (Nm)¹⁹; *Šventam Mykolui bekemšant juos per dangaus duris, ėmė viens ir užlindo už dangaus durų* LP II (Snt). Čia matome tradicinį dangaus durų (vartų) sargą šv. Petrą²⁰, šv. Mykolą, velnių viršininką Licipierių (Liucipierių), kurie apie žmogaus vėlę sprendžia pagal nuopelnus: leisti ar neleisti vidun. Tikėjimuose už durų paprastai stovi arba į jas beldžiasi mirtis, giltinė, pvz.: *Kaip tik aš pravėriau duris, pamačiau baltą stovint čia už durų (mirtį)* JB IV 21 (Brt); *Giltinė vaikščioja po trobą, trenkia durimis prieš myrį kokio žmogaus* JuodKn 140

¹⁹ Peklos duris matome ir smulkiojoje tautosakoje: Kad jot į peklą, tai ant gero arklio. Velgu geras prie peklos durų sužvengtų, negu prastas sugriūtų LTs 409.

²⁰ Apaštalas Petras katalikiškoje bažnytinėje tradicijoje yra dangaus vartų sargas, durininkų, spynų dirbėjų, laikrodininkų ir kitų amatininkų globėjas. Gausioje ir turtingoje ikonografijoje pagrindinis šio šventojo atributas – raktai, vienas auksinis, kitas sidabrinis, simbolizuojantys dangų ir pragarą, dvasinę ir pasaulietinę valdžią (F. L a n z i, G. L a n z i 2003, 58t.).

(Lnkv). Tradicinė durų simbolika matyti ir kalbos stereotipuose, plg.: *už durų* „čia pat“ Simon, K, *į duris belstis* rš. „būti čia pat, arti“ ir pan. Įdomu, kad pragaras, pomirtinių kančių vieta, tarsi koks kalėjimas turi ne vienerias, o netgi devynerias duris, kaip matyti iš frazeologizmo *Aš tave pekloj už devintų durelių rasiu*²¹. Tuo tarpu pasakymas *kaip už Dievo durų*, t. y. rojuje, reiškia ramų, pasiturimą gyvenimą²².

§ 21. Slenksčio simbolika valstietiškoje kultūroje artima durų simbolikai: *lipti per Ponadievo slenkstį*, aišku, reiškia mirtį. Namų slenkstis, kaip ribos ženklas, svarbus laidotuvių ritualuose ir su jomis susijusiuose tikėjimuose, pvz.: Kai žmogus numiršta, žmogaus dūšia, kolei ana dar neužzvanyta, negali iš tų namų išeiti, tada ana stovi pirkioje ties slenkščiu JB V 142 (Slk). Plg. dar tiek lietuviams, tiek ir kitoms tautoms žinomą prietarą, kad negalima sveikintis per slenkstį: ir čia išryškėja slenkščio kaip sakralinės ribos funkcija. Frazeologizmas *Dievui į langus* „pro šali“ – savotiškas įspėjimas šauliui nevykėliui²³. Komiškame obsceniškame endriejaviškių pasakyme *Prišiksi peklą – per langus dribs!* vertikalus atstumas nuo grindų iki lango yra savotiškas matas, kuriuo metaforiškai nusakomas pomirtinės bausmės dydis. Pro langą į namus slapčia patenka mitinės būtybės, jis minimas laidotuvių tikėjimuose, pvz.: Mirusio siela eina pro langą JB V 143²⁴. Etnolingvistui įdomus suvalkiečių pasakymas *peklos balkiai matyti*: atseit, toks skystas ir permatomas patiektas viralas, kad per jį žvilgsnis siekia pragaro gelmes ir

²¹ Tradiciškai devyni yra magiškas skaičius kaip ir kiti trijų kartotiniai skaičiai. Štai baltarusių tautosakoje Liucipierius uždarytas pragare už dvylikos durų, užrakintas dvylika spynų ir sukaustytas dvylika geležinių grandinių. Kiekvieną mėnesį jis išlaužia po vienerias duris, nuplėšia po spyną ir nugrauzia po grandinę. Dar kiek – ir jis ištrūks. Bet tada pasigirsta Velykų varpai, ir Liucipieriaus vargai prasideda iš naujo (Nikiforovskij 1907, 34). Visai analogišką lietuvių siužetą žr., pvz., ŠLSA 199–200.

²² Tokį posakį turi ir Lietuvos rusai sentikiai, gyvenantys Salako (Zarasų raj.) apylinkėse: Спокойно, как у Бога за дверьми RPL 113.

²³ Sakmėse matome žiaurius švedus, kurie, nebeturėdami su kuo bekariauti, šaudo su savo armotomis į dangų, užsitraukdami Dievo rūstybę: šis trenkia į juos perkūnais ir sumaišo protą ŠLSA 303 (Grz).

²⁴ Pasak V. Toporovo (1984, 170), langas yra nereglamentuotas įėjimas į namus, kuriuo naudojasi antgamtinės jėgos.

užgriebia paties peklos „pastato“ dalis²⁵. Šiaurės Lietuvoje, Vaškuose užrašytas frazeologinis junginys *Ir pas velnią ant kamino išbūsi* fiksuoja palyginti naują pastato elementą²⁶. Kaminas – ne tik tiesus kelias sielai į dangų, bet ir piktųjų dvasių mėgstama anga, pvz.: *Ant kamino [siela] sėdi tol, kol tik nulydi į kapus ir užkasa*. Kai ryto pakuria pečių, tada su dūmais keliasi į dangų ant teismo JB V 143 (Kp)²⁷; Švento Jono vakare su tom žolėm pasitėpusios pažastis ir per kaminą abidvi išlėkusios (apie raganas) Juod Kn 203 (Grz)²⁸; *Velnius išsigandęs ir šokęs per kaminą* JB I 192 (Km). Tiesa, kaip matyti iš frazeologizmo *Tik kad ėjo, tai kaip velnius per pašermenį*, anksčiau tam nereikėjo visai jokios angos, pvz.: *Velniai, išpuolę iš tarbos, su kalvės stogu nešini nulėkė* LP II 199 (Plng); *Tie velniai kaip lėkė, tai nukėlė kluono visą stogą ir nupleškė visi in peklą* OPS 336 (Br). Kaip rodo čia pateikti faktai, su trobos viršumi – stogu, kaminu, aukštiniu, pašermeniu – susijęs kelias į aną pasaulį (plg. B a j b u r i n 2005, 210), vadinasi, šie elementai savotiškai atkartoja kitų pastato angų (durų, langų) funkcijas.

§ 22. Bene populiariausias namų interjero komponentas, minimas šios grupės frazeologizmuose, yra krosnis (pečius) ir vietos šalia jo: užkrosnis, užpečkis, užpečinė²⁹. Pirmiausia turime daug frazeologizmo *kaip už Dievo pečiaus* variantų: *kaip an Dievo pečiaus, kaip už Dievo*

²⁵ Šis posakis turi daug sinonimų, pvz.: *dangus matyti* Žem, *dangus regėti* Pls, *dangų rodo* Balt, *pekla matosi* Šl, *Raseiniai matytis* Nmk. Juose adresato žvilgsnis gali būti kreipiamas aukštyn, žemyn ar tiesiog į artimiausią svarbesnį objektą (mūsų atveju – Raseinių miestą).

²⁶ Etnografų teigimu, Aukštaitijoje tik XIX a. dūminės pirkios vietą galutinai užėmė panašios konstrukcijos pirkia su kaminu (Dundulienė 1982, 110; Dulaitienė 1958, 82).

²⁷ Anksčiau tam reikalui tarnavo aukštinis „anga lubose dūmams išseiti“, plg.: Žmogaus siela, skirdamasi (nuo kūno), išeina per kojos kulnį ir (eina) iš namo per trobos aukštinį JB V 142 (Šln). Dabar aukštinis likęs nebent frazeologijoje, kuri, kaip matome, konservatyvesnė už materialiąją kultūrą, plg. *per aukštinį išlįsti* Vžns „slapta nuo tėvų ištekėti“.

²⁸ Karpatų raganos naktį lekia pro kaminą raitos ant šluotos, bačkos. Panašiai elgiasi ir serbų raganos (V i n o g r a d o v a 2000, 237–240).

²⁹ Štai kaip atrodo tradicinė kupiškėnų krosnis: Netoli durų, kertėje, būdavo sukraunama didelė krosnis, kur gamindavo valgius. Ji būdavo tiek didelė, kad ant jos galėdavo gulėti net keli žmonės (D u l a i t i e n ė 1958, 82).

pečiaus kojās bešylaudami, kaip Adomas su Ieva už pečiaus pas Dievą. Tai vadinamieji prieviksminės funkcijos frazeologiniai junginiai, kuriuos vienija bendra reikšmė „gerai, jaukiai, saugiai, patogiai“. Ne veltui šiltą pečių labai mėgsta mitinės būtybės: čia nuolatinė jų gyvenamoji vieta³⁰, pvz.: Kur suodžiai, tę velniai gyvena po pečka PnmŽ; Tuoį vargs į grinčią, tuoį ant pečiaus užsilipęs ir atsisedęs ŠLSA 191 (Grz); Numirusio šeimos nario dūšia dar tris dienas tuose namuose tupi ant krosnies JB V 143 (Kp); Randa raganą – guli apsikudlojus an pečiaus Rš. Tradiciniame palyginime *Lekia kaip Ancikristas su pečium* atsispindi prietaringas žmonių tikėjimas pasaulio pabaiga ir Antikristo atėjimu, plg.: Važiuosiąs Arcikristas su pečium, po tuo pečium kūrensiantis ugnis ŠLSA 196 (Grz); Važiuos, sako, Antikristas su geležiniu pečiumi ir žmonis vilios TI³¹. Pečiumi kaip transporto priemone naudojasi ir kitos mitinės būtybės, pvz.: Toį ragana guli an pečiaus ir sako: „Vyk, pečiau, ir aš veju!“ OPS 446 (Brt).

§ 23. Toliau pereisime prie negausios, bet įdomios frazeologinių junginių, į kuriuos įeina baldų pavadinimai, grupės. Ją sudaro tiktai 6 atvejai, pvz.: *Dievo stalas* 1. „komunija“ Vyž, 2. „altorius“ Všn; *prie Dievo stalo eiti* „priimti komuniją“ Bret; Juk išlėkėm be pusryčių, *nors prie Dievo stalo eik* M. Katil; *Dievo krėslelis* Žmt „dievobaimingas žmogus“; *velnio kėdė* Grk „dvikamienis medis“; *Pristojo kaip velnias prie bajoro lovos* Grk. Posakis *Dievo stalas*, aišku, paplito per bažnyčią: jį randame jau Jono Bretkūno raštuose: *Stalop Dievo eiti*. Įdomu, kad

³⁰ Baltarusių домовик, домник mėgstama vieta – užpečkis (Nikiforovskij 1907, 52). Po pečium gyvena rusų домовој (Vinogradova 2000, 284). Ant pečiaus laikosi ir velniai, plg. rusų ataralę Бал – черт с печки упал (Dal’ 1989, 155). Žinomos rusų pasakos veikėjas kvailutis Jemelia savo žygius atlieka nenulipdamas nuo pečiaus, o prirėikus su visu pečiumi važiuoja pas carą PŽRF 117. Plačiau apie krosnį slavų tradicijose žr. SM 364–365.

³¹ Kaimuose kadaise nemažą sumaištį sukėlė technikos stebuklas – automobilis, važiuojęs be arklių, plg.: Pirmojo pasaulinio karo metu Virbališkio vieškelyje pasirodė „Ancichristo pečius“. Tuo metu viename kaime šeimyna valgė pusryčius. Jie pamatė pro šalį pravažiuojantį pečių, o paskui jį bėgančius žmones ir šaukiančius: „Ancichristas, Ancichristas!“. Tuoį visi šoko iš užstalės laukan ir kartu su kitais pasileido vytis pečių (Dulaitienė 1958, 80).

jis pasitaiko ir tarp sudurtinių tikrinių pavadinimų – vadinamųjų metaforinių kilmininkinių vietovardžių (Vanagas 1970, 258): *Dievo stalu* vadinamas akmuo, esantis Šašaičiuose (Plungės raj.). Analogiškai sudaryti ir kiti vadinamųjų mitologinių akmenų pavadinimai, pvz.: *Laumių stolas* (Paindrė, Zarasų raj.), *Velnio stolas* (Alešiškės, Trakų raj.)³² (Vaitkevičius 2003, 75t.). Reikia pasakyti, kad ir paprastas namų stolas buvo labai gerbiamas. Tai buvo svarbiausias pirkios baldas, stovėjęs garbingiausioje vietoje (Dundulienė 1982, 113; Keturka 1987, 10). I. Končiaus (1996, 402t.) teigimu, prie stalo kaip bažnyčioje: valgant reikia laikytis labai rimtai, nes viskas, ką gauni valgyti, yra Dievo dovana³³. Šis baldas reikšmingas laidotuvių ritualuose, pvz.: Kad numirėlis nepareitų, tai turi tą naktį išvartyti visus indus, stalus, kėdes ir visa, kas yra troboje, kad numirėlis atėjęs negalėtų atsisėsti ir nerastų ko nors valgyti JB V 179 (Pns)³⁴. Folkloro tekstuose Dievo ir velnio baldai smarkiai skiriasi: vieno labai puikūs, kito, priešingai, bjaurūs ir apgaulingi, pvz.: Diedas žiūri – danguj cukruniai pečiukai, medum pamaliuiti, stalai cukruniai, zerkolai čukulado! GrvP 284; Ap tiesma kelmus vietoj stalų, katino skūrelės bus abrūsai, o šunio skūros bus staladengtės (žada velniai) LPĮ II 275 (Jž).

§ 24. Pasakymo *Dievo krėslelis* reikšmė „naivokas, dievobaimingas žmogus“, be abejo, atsiradusi lietuvių kalbos dirvoje, tačiau šio frazeologizmo vidinė forma yra veikiausiai nelietuviškos kilmės ir sietina su rusų престол Бога³⁵, anglų *the throne of God* FTBI 175 ir pan. Dievo sostas, simbolizuojantis jo valdžią, palyginti dažnai minimas lietuvių tautosakos tekstuose, pvz.: Jei pinigų turėsi, pačiame Dievo soste sė-

³² Vietos žmonių tvirtinimu, ant to stalo kas naktį dvyliką valandą susirenka visi velniai valgyti (Vaitkevičius 2003, 76).

³³ Apie stalą lietuvių užkalbėjimuose žr. Zavjalova 1998, 155; apie jo reikšmę lietuvių ir slavų laidotuvių folklore žr. Nevskaja 1982, 117t.

³⁴ Paprotys išvartyti daiktus, su kuriais lietėsi numirėlis, žinomas visiems slavams: rusams, lenkams, serbams. Toks daiktų išvartymas simbolizuoja velionio perėjimą į aną pasaulį (Tolstoj 1990, 120). Taip elgiamasi ir su mitologiniais personažais, pvz.: O ji atvartė kėdes aukštiekninkas, o jos, t. y. laumės, nebegali atsiversti LPĮ II 103 (Šl).

³⁵ Plg. Небо – престол Бога, земля – подножие (Daľ 1989, 256).

dėsi LTR; Tada Dievas paskyrė jam vietą danguje toli nuo savo sosto LP II 53 (Kn); Numirėlį deda duobėn į bažnyčią atkreiptom kojom, kadangi, kai stosis į teismą, tai turi būti atsigrėžęs į Dievo sostą JB V 176 (Mrc).

§ 25. Dar įdomesnis Girkalnyje užrašytas frazeologinis junginys *velnio kėdė* „dvikamienis medis“, pakliuvęs ir į šio straipsnio antraštę. Jo žodinis pavidalas sietinas su krikščioniškąja, o reikšmė – veikiausiai su pagoniškąja tradicija. Kaip Dievas, taip ir Liucipierius, velnių viršinin- kas, folkloro tekstuose turi valdžios ženklą – krėslą ar sostą, randame ir geležinę velnių krasę – puošnią kėdę, pvz.: Liucius da ir po šiai dienai sėdi tame krėse VV 378 (Vlkv); Kai griaudžia, tai velniai mušasi dėl sosto TDr III 181 (Ldvn); Tame ežere velnenka jau ant septintos gele- žinės krasės sėdėjus VV 483 (Ragainė). Turime ir mitologinį akmenį *Velnio kėdė* (Legiškis, Rokiškio raj.) su aiškia pavadinimo motyvacija³⁶. Tuo tarpu mus dominančio frazeologizmo reikšmė aiškiai sietina su dvi- kamienių medžių gerbimu, plg. šią I. K o n č i a u s (1996, 262) pastabą: Dvasios beržo nelabai temėgsta, kai jis vienišas. Ieško, kur beržas būtų su pušim susigiminiavęs. Norinčios ištekėti mergaitės laužo tokių beržo ir pušies šakeles, verda žolynę, geria pačios ir mylimą, jam nežinant, „apduoda“. Tokius medžius, kaip žinome iš folkloro tekstų, labai mėgsta mitologiniai personažai, pvz.: Tavo laimė girioj tam ir tam daikte tri- šakam medyj tupi LPI IV 230 (Br)³⁷; Į dvišakį medį, ypač eglę ar pušį, perkūnas trenkia, nes medžių tarpe tupi pasislėpęs biasas TDr III 194 (Sd). Pastarasis žemaitiškas tikėjimas veikiausiai bus tiesiogiai prisidėjęs prie mus dominančio frazeologizmo reikšmės motyvacijos. Su tradici- niais tikėjimais neabejotinai susijęs ir tame pačiame Girkalnyje užrašy- tas palyginimas *Pristojo kaip velnias prie bajoro lovos*, plg.: Ligonis mato

³⁶ Rudens vakarais ant šio akmens sėdėdavęs šiaučiuku pasivertęs velnias ir siūdavęs gražius raudonus batelius (Vaitkevičius 2003, 120t.). Kiti šios rūšies sudėtiniai tikriniai pavadinimai: *Velnio krėslas* (Guostagalis, Pakruojo raj.), *Velnio sostas* (Padievaitis, Šilalės raj.), *Raganos kėdė* (Lenčiai, Kėdainių raj.), *Marijos kėdė* (Jaurai, Molėtų raj.) (Vaitkevičius 2003, 77tt.).

³⁷ Panašiai ir latvių Laima nuotakos likimą lemia sėdėdama krėse, ant kalno ar me- dyje (Šmitas 2004, 49).

prie savo patalo angelus ir velnius. Jeigu žmogus gyveno teisingai, tai velniukai stovi prie kojų, o angelai prie galvos; jei neteisingai ir nedorai, tai velniukai stovi prie galvos, o angelai prie kojų JB V 140 (Grk).

§ 26. Palyginti negausi ir frazeologinių junginių, kuriuose minimi sodybos interjero elementai, leksinė-semantinė grupė. Jai priklauso tik 10 posakių, pvz.: *Pagyvenau kaip už Dievo vartų* Dgl „labai gerai“; *dangaus vartai atsidarė* Varn, LzP „laimė nusišypsojo“; *dangaus vartus atverti* „pasiekti laimę“ Dovyd; *Gina kaip šventas Petras dangaus vartus* Mrk „smarkiai, energingai“; Geriausia būtų pakarti ir jį [piršlį] *priartinti prie dangaus vartų* LTs 403 „numarinti, nugalabyti“; *peklos vartai* Ms, End „įėjimas į kokią netikusią, negarbingą vietą“; *Kalėdos (Martynas) [prie vartų] šnypšt[a]* End, Slnt „baigiasi samdinių tarnavimo laikas“; *Gavėnas per žardą pervirto* LTs V 379 (Kp) „atėjo Pusiaugavėnis – didžiojo pasninko vidurys“; *Žiūri kaip velnias pro tvorą* PPr 443; *Gybština kaip velnias patoriais, lygu gybštas* (nelabasis) Grg.

§ 27. Laisvieji junginiai *dangaus vartai*, *rojaus vartai*, *rojaus broma* ir pan. yra susiję su krikščioniškaisiais pomirtinio gyvenimo vaizdiniais ir nuolat minimi tautosakos tekstuose, pvz.: *Eina, eina ir priėjo dangaus vartus* LTs IV 163; *O ir atlėkė angelis iš dangaus, o ir nunešė pas rojaus vartus* PS 134³⁸; *Daajo, znočijas, par bromą rojaus. Nu, rojus aždarytas* GrvP 448. *Dievo (dangaus) vartai* dialektinėje frazeologijoje simbolizuoja sėkmę, gerą, laimingą gyvenimą. Tradicinėje valstietiškoje kultūroje vartai – ribos ir permainų ženklas SD I 438. Kai kur Žemaitijoje (Mosedyje, Endriejave) žinomas frazeologizmas *peklos vartai*³⁹ irgi sietinas su religine tradicija bei jos įkvėptais folkloro tekstais, pvz.: *Nuvežė ją jau pas pat peklos vartus* LPĮ III 200 (Brt); *Jau ir priėjęs peklos vartus uždarytus* ŠLP 368 (Grz); *Pinigas ir pragaro vartus atrakina* PPr 299. Endriejaviškių pasakymas *Jau Kalėdos pri vartų šnypšt[a]* su atropomorfizuotu svarbiausios katalikų šventės pavidalu primena mums, kad per

³⁸ Informantų teigimu, ši šventa giesmė kadaise giedota per nekrikštytų vaikų šermenis.

³⁹ Įspūdingą, makabrišką peklos vartų vaizdą matome senovinėje kupiškėnų laidotuvių giesmėje: *Prėjo dušia peklos vartus, peklos vartai atrakinti ir lenciūgai atkabinti* (Dulaitienė 1958, 249).

Kalėdas tradiciškai baigdavosi samdytos šeimos tarnavimo laikas: gavę algą ir paviržį, samdiniai keliaudavo namo.

§ 28. Rečiau dialektinėje frazeologijoje minima *tvora* ar *žardas* „statinys iš karčių, ant kurio džiaunamas šienas, linų galvelės, žirniai“ Ppl, Aln, End, Dv, Klt, Grv. Gražus kupiškėnų pasakymas *Gavėnas per žardą pervirto* gerai atskleidžia žardo ir tvoros simboliką. Užgavėnių baidyklė Gavėnas simbolizuoja sausą (be mėsos ir pieno) pasninką, kadaise trukdavusį net septynias savaites. Gavėno virtimas per žardą reiškia, kad jau atėjo Pusiaugavėnis, pasninko vidurys, vadinasi, peržengta tam tikra riba. Tokia tvoros simbolika labai aiški dialektinėje frazeologijoje apskritai, pvz.: *per tvorą pergrįūti* Grv „susituokti“, *per tvorą šokti į kitą pusę* Alk „mirti“. Ne veltui tvorą taip mėgsta pomirtinio pasaulio gyventojai: velnias, giltinė, įvairūs vaiduokliai. Tokių užuominų apstu tautosakos tekstuose, pvz.: Žmogui esant visai mirties akivaizdoj, giltinė tvoromis skuba prie jo ir jis tik tol gyvena, kol giltinė per tvoras atbarška JB V 124 (Tl); Nušoks, būdavo, velniukas nuo tvoros LP II 107 (Jnšk); Priėjęs žiūri – tas pakaruoklis sėdi sau gražiausiai ant lipynukės⁴⁰ ir pypkę kūrija. <...> Ir daug kas jį matė taip sėdint prie savo namų lipynukės ir daboiant savo gera nuo vagių JB IV 80 (Ar)⁴¹.

§ 29. Dabar panagrinėsime frazeologizmų, į kurių sudėtį įeina bažnyčios interjero komponentų bei apeiginių daiktų pavadinimai, grupę. Tai gana gausus posakių pluoštas, jam priklauso 21 frazeologinis junginys, pvz.: *Užsiriogline kaip velnias ant altoriaus* Rt „ne vietoje“; *velnio kodylas* LPI IV (Brt) „pypkė“; *Eina kaip velnias, varpus išgirdęs* KrvP (An) „greitai“; *švento Jono barškulėlė* LBŽ (Pn) bot. „barškutis (toks augalas)“; *angelo skambučiai* LBŽ (Pn) bot. „paprastoji pakalnutė – konvalija“; *Dievo kunkulas* Ss „varpas“; *Dievo kunkolas* Ppl „varpas“; *Dievo skambalėlis* Pln bot. „katilėlis, kankalija“; *Gausi kaip nuo velnio švęsto*

⁴⁰ Plg. *lipynė* „lentelė ar laipteliai per tvorą perlipti“ Skr, Trg, Vdk, Rs. I. Končiaus teigimu, tvoros primenančios visokius pasakojimus apie baidykles, kurios, pasirodo, ne kitas kas, tik tvorų šešėliai, stulpų atspindžiai vandenyje (Končius 1996, 103).

⁴¹ Pasitaiko atveju, kai mitinės būtybės, sėdėdamos ant tvoros, priima itin svarbius sprendimus, pvz.: Viešpats Dievas su šv. Mikalojum susėdo ant tvoros ir išmislijo, kad reikia sutvert žemę, žmones, gyvulius PKT I 66 (Kp).

vandens KrvP (Pln) „nieko negausi“; *Bijo kaip velnias švęsto vandens* Grg; *Vypt atsivieps kaip velnias, švęstu vandeni apšlėktas* Grg; *Papuolei kaip velnias į švęstą vandenį* rš. „įkliuvai“; *Bijo kaip velnias rožančiaus* KrvP (Srv); *Bėga kaip velnias, kryžių pamatęs* KrvP (Jnš, Mrk); *Purtinas jo kaip velnias kryžiaus* Ds; *Bijo kaip velnias kryžiaus* Tr; *Ir vaipos kaip velnias po kryžiu* Sd; *Bėga kaip velnias nuo kryžiaus* KrvP (Ndz); *laumės kryžės* BzF 133 „pentagramos ženklas“⁴²; *giltinės kryžius* Žal „nesimpatingas žmogus“; *velinio kryžius* Juod Kn 211 (Grz) „pentagramos ženklas, rašomas smailia geležimi į visas keturias arklio kojų nagas, kad velnias nejudinėtų arklių“.

§ 30. Kaip matyti iš nurodytų pavyzdžių, čia daugiausia turime reikalų su įvairiomis priemonėmis, saugančiomis žmogų nuo piktųjų dvasių. Pirmiausia tai šventinti ar bažnytines apeigose vartojami daiktai: švęstas vanduo, rožančius, kryžius, varpai. Dažniausiai jie minimi tradiciniuose veiksmožodiniuose palyginimuose: *Bijo kaip velnias rožančiaus*; *Purtinas kaip velnias kryžiaus*; *Eina kaip velnias, varpus išgirdęs*. Šventenybėmis nuo piktųjų jėgų ginamasi ir tautosakos tekstuose, pvz.: Ji užrišė ražončium duris, škaplierius pakorė, ir velnias prapuolė GrvP 201; Daikto su kryžium aitvaras negali paliesti PKT (Rm); Kada perkūns griauja, reikia su šventytu kankalėliu, apie namus bėgiojant, kankaliuoti, kad velniai nubėgiotų LP II 109 (Nm). Pagal formos panašumą su mitinių būtybių varpeliais lyginami kai kurių augalų (pakalnutės, katilėlio) žiedai: šis panašumas bus davęs pavadinimą ir visam augalui. Frazologizmas *angelo skambučiai* „pakalnutė“ sietinas su tradiciniu tikėjimu apie angelą, skambinantį varpeliu, pvz.: Jei ausyje skambina, tai aniolas skambina: reik tada melstis už dūšią, nes aniolas su velniu už ją varžosi Juod Kn 339 (Skr). Įdomu, kad į dialektinę frazeologiją yra papuolę ir magiškų ženklų, kurie rašomi ant tvarto durų, ginantis nuo laumių, arba braižomi ant arklio kanopų, kad naktį jo nejudinėtų velnias, pavadinimai. Panašiai ir latviai žiemą, per Tris Karalius (sausio 6 d.), ant tvarto durų brėždavo vadinamąjį lietuveno kryžių (*lietuvena krusts*), kad šeiminkui sektųsi su gyvuliais (Šmitas 2004, 139).

⁴² Plg. *laumės koja*, § 4.

§ 31. Pagaliau beliko aptarti paskutinę visai nedidelę pavyzdžių, kuriuose minimi įvairūs raštai bei rašytiniai dokumentai, grupelę. Ją sudaro vos 5 atvejai, pvz.: *Jau Dievas jo ir metrikas pametė* LTs V 90 (Rm) „sakoma apie persenusį žmogų“; *Jau jam Abraomas laišką parašė* LPP I 90 (Rd); *Jau jam Abraomas šipkartę rašo* LPP I 90 (Lbv); *Velka kaip velnias veršena* Krž; *Dar su Dievu pirštais nesudūrei, vekselio nepasirašei* J. Balt. Kaip matyti iš pavyzdžių, su dvasių pasauliu galima bendrauti ir raštu: frazeologiniuose junginiuose minimi metrikai „gimimo liudijimas“, laiškas, šipkartė „laivo bilietas kelionei į Ameriką“ ir netgi vekselis „skolos raštas“. Iš leksinės sudėties galima pasakyti, kad frazeologiniai junginiai, kuriuose minimos naujos realijos, yra palyginti nesenos kilmės. Folkloro tekstuose mitinės būtybės irgi matome rašančias, pvz.: Nugi Viešpats Jėzus rašo, o Motina valgį gamina PS 189; Kai žmogus čiaudo kitam girdžiant, reikia skubint atsakyti: „Ant sveikatos“. Jei niekas neatsako, tai velnias atsako „Ant sveikatos“ ir perdirba metrikus LP II 113 (Vb)⁴³; Patlab dabar angels man apauksuotą grometą su auksiniais žodžiais atnešė Juod Kn 61 (Maž. Lietuva).

§ 32. Etnolingvistiškai žiūrint, ypač įdomus Kražiuose užrašytas pasakymas *Velka kaip velnias veršena*. Pats lyginamasis frazeologizmas neabejotinai atsiradęs lietuvių kalbos dirvoje, tačiau su juo susiję folkloro siužetai siekia senus laikus. Krikščionybėje velnias yra savotiškas nuodėmių metraštininkas. Būdamas konservatyvus, savo raštams jis vartoja senovišką medžiagą – gerai išdirbtą jaučio odą (pergamentą). Apie tai, kad velnias rašo žmonių nuodėmes, daugybę užuominų randame pasakojamosios tautosakos tekstuose, pvz.: Pakreklėj bažnyčios atsisėdę du velniukai, pasitiesę jaučio skūrą ir rašo visų griekus LPI 269 (Jž); Kai griaudžia, tai velnias skūrą dirba žmonių griekams rašyti TDr III 181 (Plv); Tada anys susmuš terpusavy, è aš užrašysiu veršio skūron TDr IV (Prng). Kaip matyti iš paskutinio pavyzdžio, daug kur Rytų Lietuvoje *jautis* vadinamas *veršiu*: *Dirbau kai juodas veršis* Ant, Ds. Vadinasi, mums rūpiname frazeologizme veikiausiai minima veršio oda,

⁴³ Rašantis velnias pasitaiko ir rusų folklore, pvz.: Пишет, как черт шестом по Неглинной (улица в Москве) (Da l' 1989, 366).

veršena, skirta nuodėmėms rašyti. K. Grigo (1987, 240) nuomone, posakio kilmė sietina su tarptautiniu siužetu apie velnią, bažnyčioje užrašinėjantį žmonių prasižengimus. Legenda su nuodėmių rašymo ant pergamento motyvu žinoma iš XIII a. (1240).

§ 33. Baigiant šį darbą, galima suformuluoti keletą svarbesnių apibendrinimų: 1) frazeologiniai junginiai, į kurių sudėtį įeina mitologinių personažų bei įvairių su jais susijusių daiktų (pastatų, jų dalių, namų interjero komponentų) pavadinimai, yra folklorinės kilmės: jų motyvacija sietina su platesniu folkloriniu bei etnologiniu kontekstu, mitologiniais vaizdiniais; 2) tokių folklorinių frazeologizmų visuma rodo, kad mitopoetiniame pasaulio modelyje greta egzistuoja mitiniai ir kasdieninio žmogaus gyvenimo elementai: paprastai vienas frazeologizmo komponentas esti mitinės būtybės pavadinimas, o kitas – „normalaus“ tikrovės objekto pavadinimas; 3) kalba, būdama konservatyvesnė už kultūrą, frazeologizmų žodiniu pavidalu savitai fiksuoja archajiškas folkloro realijas, paverčia jas tam tikrais stereotipais ir pritaiko įvairiems daiktams bei reiškiniams apibūdinti⁴⁴.

«ЧЕРТОВО КРЕСЛО» (ОКРУЖЕНИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ: ДОМ, УСАДЬБА, КОСТЕЛ)

Резюме

На основе анализа 119 фольклорных фразеологизмов делаются следующие выводы: 1) фразеологические единицы, в состав которых входят названия мифологических персонажей и разных с ними связанных вещей (построек, их частей, компонентов домашнего интерьера) имеют фольклорное происхождение: их мотивация зависит от широкого фольклорного и этнологического контекста, мифологических воззрений; 2) совокупность таких фразеологизмов указывает на то, что в мифопоэтической модели мира одновременно с мифическими существуют и явления повседневной человеческой жизни: обычно один из компонентов

⁴⁴ Šį straipsnį atidžiai perskaitė ir daug gerų patarimų davė puikiai mokantis lietuvių kalbą maskviškis kolega N. Mikhailovas. Jo geranoriškos pastabos padėjo praplėsti bei papildyti slaviskąją straipsnio medžiagą, ypač 9, 11 ir 30 išnašas, bei suformuluoti šio tyrimo išvadas. Už tai autorė jam nuoširdžiai dėkinga.

фразеологизма является названием мифического существа, а другой – названием «нормального» объекта действительности; 3) язык, будучи более консервативным, чем культура, при помощи внутренней формы фразеологизмов своеобразно фиксирует архаические фольклорные реалии, превращает их в стереотипы и применяет для характеризования разных вещей и явлений.

LITERATŪRA

Vajburin 2005 – Альберт К. Байбурин, *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*, Москва: Языки славянской культуры.

Barauskaitė Janina 1982, *Lietuvių kalbos frazeologizmai*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija.

ČFJ – Вероника Н. Телия (ред.), *Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности*, Москва: Наука, 1991.

Dal' 1996 – Владимир И. Даль, *О повериях, суевериях и предрассудках русского народа*, Санкт-Петербург: Литера.

Dal' 1989 – Владимир И. Даль, *Пословицы русского народа 2*, Москва: Художественная литература.

Dulaitienė Elvyra 1958, *Kupiškėnų senovė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros I-kl.

Dundulienė Pranė 1982, *Lietuvių etnologija*, Vilnius: Mokslas.

FTBI – J. Riordan (ed.), *Folk-tales of the British Isles*, Moscow: Raduga, 1987.

FŽ – Jonas Paulauskas (red.), *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Grigas Kazys 1987, *Patarlių paralelės*, Vilnius: Vaga.

GrvP – Adelė Seselskytė (sud.), *Gervėčių pasakos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

Jasiūnaitė Birutė 2005, Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica* 6 priedas, 101–117.

JB– Jonas Balys, *Raštai* 1–5, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.

Juod Kn –Jonas Basanavičius (sud.), *Juodoji knyga*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 12).

Keturka Alfonsas 1987, *Spalva lietuvių liaudies baldų puošyboje*, Vilnius: Mokslas.

Končius Ignas 1996, *Žemaičio šnekos*, Vilnius: Vaga.

Lanzi Fernando, Gioia Lanzi 2003, *Šventieji globėjai ir jų simboliai*, Vilnius: Alma Littera.

LD – Norbertas Vėlius (sud.), *Laumių dovanos*, Vilnius: Vaga, 1979.

LKPŽ – Klementina Vosylytė (sud.), *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

- LKŠ – Jonas Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius: Mintis, 1993.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, Vilnius: Mintis (1–2, 7–9); Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros 1-kla (3–6); Mokslas (10–15); Mokslo ir enciklopedijų 1-kla (16–17); Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (18–19); Lietuvių kalbos instituto 1-kla (20), 1941–2002.
- LP – Jonas Basanavičius (sud.), *Lietuviškos pasakos* 1–2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001–2003.
- LPĮ – Jonas Basanavičius (sud.), *Lietuviškos pasakos įvairios* 1–4, Vilnius: Vaga, 1993–1998 (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 1–4).
- LPP – Kazys Grigas (red.), *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- MNM – *Мифы народов мира* 2, Москва: Советская энциклопедия, 1997.
- MŽenkl – Mirties ženklai, *Liaudies kultūra* 5, 2005, 81–87.
- Nevskaja 1982 – Лидия Т. Невская, *Семантика дома и смежных представлений в погребальном фольклоре*, – *Балто-славянские исследования* 1981, 106–121.
- Nikiforovskij 1907 – Н. Я. Никифоровский, *Свод протонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе*, Вильна: Тип. Н. Мац и К^о.
- OPS – Jonas Basanavičius (sud.), *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001 (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 8).
- PKT – Eugenijus Urbonas (sud.), *Iš Panevėžio krašto tautosakos* 1, Panevėžys, 2003.
- Praspaliauskienė Rima 2000, *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara.
- PS – Danutė Krištopaitė (sud.), *Nuo Punsko iki Seinų*, Punkskas: Aušra, 1997.
- PŽRF – В. Н. Морохин (сост.), *Прозаические жанры русского фольклора*, Москва: Высшая школа, 1983.
- Racevičiūtė Dagnė 2002, *Metaphorical motivation of English and Lithuanian somatic idioms*, Hum. m. dr. dis., Vilnius.
- RPL – Юрий А. Новиков и Т. С. Шадрина (сост.), *Русские пословицы Литвы*, Вильнюс: Vaga, 1992.
- SD – Никита И. Толстой (ред.), *Славянские древности* 1–2, Москва: Международные отношения, 1995–1999.
- SM – *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва, 2002.
- Stundžene 2005 – Броне Стунджене, Литовские песни: Образ другого берега, In *Балтийские перекрестки*, Санкт-Петербург: Наука, 295–319.
- ŠLP – Matas Slančiauskas (sud.), *Šiaurės Lietuvos pasakos*, Vilnius: Vaga, 1974.
- ŠLSA – Matas Slančiauskas (sud.), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, Vilnius: Vaga, 1975.
- Šmitas Pēteris, 2004, *Latvių mitoloģija*, Vilnius: Aidai.
- Telija 1999 – Вероника Н. Телия, *Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры*, In *Фразеология в контексте культуры*, Москва: Языки русской культуры, 13–24.

TFNO – М. Н. Власова, В. И. Жекулина (сост.), *Традиционный фольклор Новгородской области*, Санкт-Петербург, 2001.

Tolstoj 1990 – Никита И. Толстой, Перевоорачивание предметов в славянском погребальном обряде, In *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*, Москва: Наука, 119–128.

Торогов 1984 – Владимир Н. Топоров, К символике окна в мифопоэтической традиции, *Балто-славянские исследования 1983*, 164–185.

Vanagas Aleksandras 1970, *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.

Vaitkevičius Vykintas 2003, *Alkai: baltų šventviečių studija*, Vilnius: Diemedžio l-kla.

Vėlius Norbertas 1987, *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius: Vaga.

Vinogradova 2000 – Людмила Н. Виноградова, *Народная демонология и мифоритуальная традиция славян*, Москва: Индрик.

VV – Jonas Basanavičius (sud.), *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998 (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka 7).

Zavjalova Marija 1998, Daiktų pasaulis lietuvių užkalbėjimuose, *Tautosakos darbai* 8 (15), 149–162.

Birutė JASIŪNAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lietuva

[birute.jasiunaite@flf.vu.lt]